

ETNOLOGIJA IN MOJ KRAJ

Tema, etnologija in moj kraj, je izbrana na podlagi izkušenj dela na etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja za občino Ravne na Koroškem in izkušenj pridobljenih v sodelovanju z osnovnimi šolami. V njej skušam predstaviti uporabnost koncepta etnološke topografije za spoznavanje kraja pri rednem pouku.¹⁾

Poznati svoj kraj pomeni poznati sokrajane, svoj in njihov način življenja in kulturo. Pri spoznavanju se učenci učijo opazovati in opisovati predmete in pojave v svoji neposredni bližini. Prav tako opazijo in odkrijejo številne zanimivosti, spoznajo določene vrednote, kot so okrasni elementi ali določeni kos pohištva, pomoč pri delu, darila ob različnih priložnostih, itd. Vsakdanji način življenja lahko predstavimo s pomočjo kulturnih sestavin sistematiziranih v materialno, socialno in duhovno kulturo. Za konkretizacijo vsebine so kot materialni vir primerni predmeti, ki jih imajo doma, morda celo v šolskih zbirkah, ter fotografsko in slikovno gradivo. Posebej priporočljiva pa sta obisk lokalnega muzeja in strokovna ekskurzija po kraju.

Pri pripravi na redni pouk lahko učitelji uporabijo določeno etnološko literaturo, predvsem etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja (za občine Cerknica, Črnomelj, Domžale, Gornja Radgona, Izola, Kočevje, Lendava, Ljubljana Bežigrad, Ljutomer, Metlika, Murska Sobota, Ravne na Koroškem, Sevnica, Škofja Loka, Šmarje pri Jelšah in za zamejski območji Rož in Slovensko Porabje), monografije (npr. M. Makarovič, Črna in Črnjani, Strojna in Strojanci, Predgrad in Predgrajci idr., T. Ceve, Kmečke hiše v Karavankah...), etnološke strokovne publikacije (Etnolog, Slovenski etnograf, Traditiones), dela na temo posameznih poklicnih skupin (npr. J. Bogataj, Mlinarji in žagarji na Krki, A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v času kapitalistične izrabe gozdov,...), lokalne publikacije, časopise in drugo literaturo.

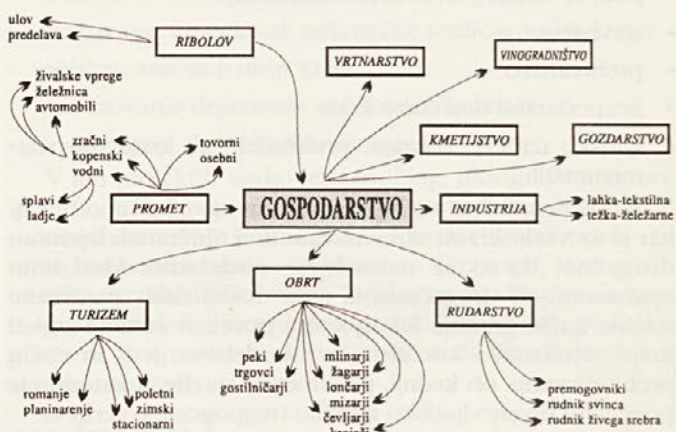
Spoznavanje doma oziroma domovine je v šolskem procesu prisotno že iz druge polovice prejšnjega stoletja. V tem času so se spremenili vidiki domoznanstva: celostni, zemljepisni, zgodovinski. Učenci pa niso pridobivali vedenja o svojem kraju samo pri enem predmetu.²⁾

Etnološki vidik omogoča spoznavanje kraja skozi način življenja in kulturo, tako da prek posameznih kulturnih sestavin dobimo celostno podobo. Struktura etnološke topografije omogoča spoznavanje kraja in širše geografske ali upravne enote, doline ali občine, v vsej njeni kompleksnosti. V okviru vsebinskih sklopov Notranji ustroj, Demografski razvoj, Gospodarski razvoj, Spreminjanje poklice in socialne sestave prebivalcev, Uvajanje novosti in Razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podedbe je predstavljen celoten razvoj posamezne občine s poudarkom na vsakdanjem življenju zadnjih sto let. Etnološke topografije vsebinsko niso omejene na posamezno socialno skupino prebivalcev, temveč obravnavajo vse skupine določenega prostora in časa.

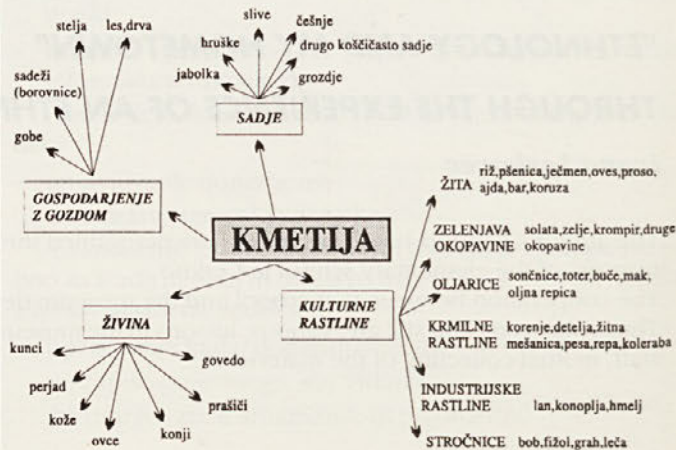
Iz danega koncepta je moč oblikovati ključna med seboj vzročno-posledično povezana področja, katerih posamično obravnavanje je le metodičen pripomoček:

1. gospodarstvo (kmetijstvo, industrija, obrt, promet, turizem),
2. življenjski standard (prehrana, oblačenje, stavbarstvo in stanovanjska kultura),
3. ustvarjalnost (likovna, literarna, izumiteljska in druga),
4. novosti, ki so bistveno spremenile način življenja (železnica, elektrika, telefon, radio, televizija, hladilnik, pralni stroj itd.),
5. praznovanja in prosti čas (šege in navade - življenjskega kroga ali družinske: rojstvo, poroka, smrt; praznovanja vezana na verovanje: verski prazniki, iniciacijski obredi; državni prazniki: kraljev/predsednikov rojstni dan, 1. maj, Dan državnosti,...; delovne šege: gnojvoža, košnja, steleraja...).

Gospodarska usmeritev posameznega kraja ne daje samo ekonomske osnove, temveč pomembno zaznamuje vsa druga področja življenja.

Številni so kraji, kjer je še vedno najpomembnejše kmetijstvo z ekstenzivno ali intenzivno usmeritvijo. Na geografsko različnih področjih Slovenije ima kmetijstvo določene specifičnosti, tako v alpskem prostoru prevladujeta živinoreja in gozdarstvo, v panonskem prostoru poljedelstvo, hmeljarstvo v Savinjski dolini, vinogradništvo na Primorskem, Štajerskem in v Beli krajini. Pri kmetijstvu je pomembno, kaj so pridelovali in kako, s kakšnim orodjem. Še v začetku tega stoletja pretežno ročno obdelovanje polj in pridelovanje pridelkov so v drugi polovici 20. stoletja nadomestili s številnimi stroji, med katerimi je najpomembnejši traktor z različnimi priključki. Iz strukture pridelkov in vrste govedi in drobnice na posamezni kmetiji je moč spoznati gospodarsko orientiranost kmetije. Pridelki so predstavljali "surovinsko bazo" za prehrano, oblačenje in tudi notranjo opremo.

¹⁾ Kolegica Ivana Leskovec govori o uporabnosti modela etnološke topografije pri raziskovalnih nalogah osnovnošolskih učencev.

²⁾ Židov Nena, Domoznanstvo kot učni predmet. V: Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 19, Ljubljana 1989, str. 15-22.

Količinski podatki dajejo predstavbo o velikosti in moči posameznega kmečkega obrata. Življenje in delo na kmetiji sta vezana na določene šege in navade ter na oblike medsebojne pomoči.

Razvoj industrije in proces industrializacije sta nedvomno vplivala na kulturno podobo določenega prostora, vnesla spremembe v človekovo zavest in spremenila njegov sistem vrednot in potreb. Znan slovenski psiholog Anton Trstenjak je zapisal: "Sodobni človek, zlasti če gledamo na kmečkega, je že zelo drugačen od Slovencev pred prvo svetovno vojno. Že zdaleč ni več tako konzervativen, kakor je bil prej v mišljenju, obleki in slogu življenja. Dejavniki, ki so pripeljali do teh temeljnih sprememb, je bilo seveda več; gotovo pa je poleg političnih sprememb glavni dejavnik v industrializaciji življenja in mehanizaciji obdelovanja zemlje. Današnji poljedelec je pač že zelo različen od tistega, ki ga opisujejo še mohorske večernice v svojih povestih iz kmečkega življenja. Pravimo, da se je standard življenja spremenil in dvignil; z njim pa se je spremenil seveda tudi človek, ki je nosilec in pobudnik tega standarda blaginje."³⁾

Tovarniški obrati in hiše z delavskimi stanovanji so se ločile od kmečke arhitekture, drugačna sta bila delovni čas in izraba prostega časa.

S spoznavanjem obrti spoznavamo ročne spretnosti, orodja, delavnice in specifična obrtniška znanja. Skoraj povsod najdemo krojače in šivilje, čevljarje, mlinarje in peke, posamezne obrti pa le v določenem prostoru, npr. kuhanje oglja in žganje apna. Obrtnikom je delo zahtevalo življenjski ritim, delu so prilagodili svoj bivalni prostor in svoj prosti čas.

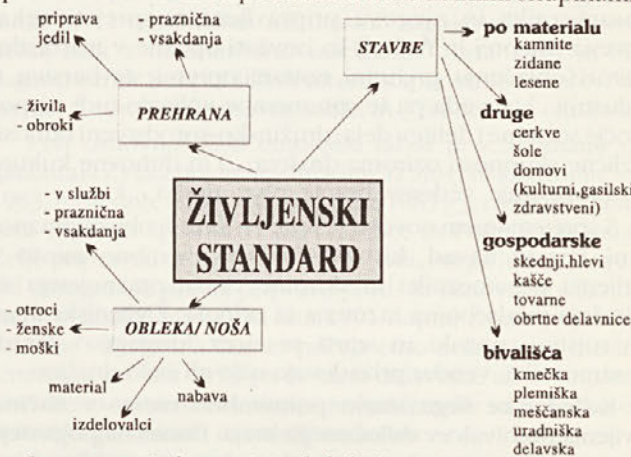
Prometna in splošna komunikacijska povezava kraja predstavlja njegovo odprtost, odmaknjenost in sploh stik s "svetom". Poznavanje razvoja te dejavnosti vključuje pojav in uveljavitev prometnih in komunikacijskih sredstev (vlak, kolo, avtomobil, letalo, pošta, telefon itd.) in skupine ljudi, ki so opravljali določena dela v povezavi s to dejavnostjo (furmani, poštarji,...). S prometom so povezane gostilne in trgovine ob prometnih poteh, ki so nastale zato, da so zadostili potrebam prevoznikov in potnikov.

Na promet in gostinstvo se navezuje tudi turizem, ki postaja vse pomembnejša gospodarska dejavnost. Izleti, romanja, planinarjenje in sploh spoznavanje krajev in ljudi, njihove šege in navade postajajo vse bolj priljubljena oblika preživljanja prostega časa.

Življenjski standard predstavlja povprečno raven celotnih življenjskih, delovnih in družbenih razmer, v katerih v določenem času in v določenem prostoru živi in dela posameznik, posamezna družbena skupina ali celotno prebivalstvo.⁴⁾

Po prvi svetovni vojni so ga zaposlenim merili s pomočjo določanja eksistenčnega minimuma ali v današnjem pomenu z jamčenega osebnega dohodka. Živeti pod eksistenčnim minimumom pomeni prejemati nižji zaslužek kot znaša višina izdatkov za najnujnejša živila, obleko in stanovanje. Košarica najnujnejših življenjskih potrebščin in njena preračunana vrednost je bila osnovni instrument za določanje plačila delavcem. Od vrste prejema, velikosti družine in drugih dejavnikov, npr. dodatnega dela, dediščine itd., je odvisno ali živi družina pod eksistenčnim minimumom, na njegovi meji ali živi udobno.

Najnujnejši elementi zagotavljanja eksistence - prehrana, oblačenje in bivališče, so hkrati tudi merljivi elementi življenjskega standarda, ki vključuje še druge kulturne sestavine s področja socialne in duhovne kulture, vezane na vrednostni sistem posameznika ali skupine in na njegove potrebe. Spoznavanje teh treh med seboj povezanih kulturnih sestavin je vezano na poznavanje širših vplivov, kot je npr. moda, ekonomski in družbeni položaj v določenem času, kar vpliva na razlike med poklicnimi in socialnimi skupinami.

Spoznavanje hrane in sploh kulture prehranjevanja obsega poznavanje živil in tehnike priprave jedil, spoznavanje vsakdanje in praznične hrane ter šeg in navad v povezavi s pripravo in uživanjem hrane. Na prehranjevalne navade vpliva religija. Živila pa so pomembna ekonomska kategorija.

Oblačilna kultura prebivalcev določenega kraja izraža njihov eksistenčni, kulturni in sociološki nivo, močno pa je povezana z gospodarstvom in z ekonomsko sposobnostjo posameznika. Pridelovanje surovin in izdelava blaga sta povezana s kmetijstvom in tekstilno industrijo, njuna razvitanost pa vpliva na kvaliteto izdelkov, njihov zunanji videz in tudi na določeno skupino uporabnikov. Ročno pridelovanje surovin in izdelovanje oblačil zahteva določena znanja in določeno orodje (lan, frnača, trlica, kolovrat), razvoj tekstilne industrije pa je omogočil uporabo boljših vrst blaga in nazadnje tudi konfekcijskih oblačil. Obleka je lahko zunanji izraz pripadnosti določeni poklicni, socialni in kulturni skupini.

Bivališča, gospodarske in skupne stavbe tvorijo arhitekturo in z geografskimi značilnostmi prostora zunanjo podobo posameznega kraja. Življenjska zgodba posamezne stavbe ali njena zgodovina lahko služi za spoznavanje kraja, saj govori o materialu, gradnji, funkciji stavbe in o stanovanjih. Zanimive in pogosto predmet obravnav so stavbe namenjene skupni uporabi: cerkve, šole in različni domovi. Arhitekturna podoba kmetije, sestavljena iz stanovanjske hiše in gospodarskih poslopij (hlev, skedenj, kašča, žaga, mlin,...), in arhitektura nastala pod vplivom razvoja industrije (delovni obrati, večstanovanjske hiše,...), izraža določen način življenja. Notranja oprema bivališč pa kaže na nekatere vrednote družine in posameznika.

Človekova ustvarjalnost sega na različna področja, nam najbližja so ljudska umetnost, ljudsko pesništvo in pripovedništvo. V primerjavi s tehničnimi iznajdbami so manj znane številne manjše tehnične izboljšave orodij in naprav uporabljenih pri različnih delih. Ustvarjalnost ljudi je vidna tudi na arhitekturi, v oblikovanju notranje opreme, sploh na vseh področjih človekovega življenja in dela.

Iznajdba nove naprave, stroja ali samo novega materiala je včasih povzročila velike, vedno pa številne manjše spremembe. Zaradi prej izpolnjenih določenih pogojev je bil

³⁾ Trstenjak Anton, Vplivi kulturnozgodovinskih razmer na oblikovanje značaja Slovencev. V: *Traditiones* 19, Ljubljana 1990, str. 133.

⁴⁾ Kresal France, Pregled razvoja delavskega zaščitnega zakonodaja in ustanov delavskega zaščite v Sloveniji med obema vojnoma. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1968-1969, št. 1-2, str. 105-106.

proces njihovega sprejemanja in uvajanja različno dolg. Večina novosti je namenjenih izboljšanju življenjskih in delovnih pogojev, med njimi so bile konec 19. in v začetku 20. stoletja štedilnik, vodovod, elektrifikacija, od srede 20. stoletja pa motorizacija in razen že obstoječih pošt še druge komunikacije.

Sprejem posamezne novosti in njena splošna uveljavitev sta še danes odvisna tako od ekonomske in družbene razvitosti določenega okolja kot od ekonomske sposobnosti posameznika in njegove pripravljenosti sprejeti nekaj novega. Najprej in najbolj so novosti opazne v materialni kulturi (oblačenju, prehrani, notranji opremljenosti, stavbarstvu, v industriji,...), seveda pa te spremembe vplivajo tudi na področje socialne (delitev dela, družinsko-sorodstveni odnosi, različne skupnosti oziroma društva,...) in duhovne kulture (izobraževanje, vedenje, branje, ples, glasba,...).

S sprejemanjem novosti se spreminja tudi oblika praznovanja, šeg in navad, ki zavzemajo pomembno mesto v življenju posameznika in skupine. Skozi praznovanja se odražajo medsebojna razmerja in odnosi. Življenjske šege ob rojstvu, poroki in smrti se sicer "dogajajo" zaradi posameznika, vendar prizadevajo ožjo ali širšo družino.

Koledarske šege imajo pomembno mesto v načinu življenja prebivalcev določenega kraja. Danes najpogostejše omenjene so pustne šege s ptujskimi kurenti, cerkljanskimi lafarji, cerkniškimi škornjari in dobrepolskimi mačkarami, vendar skoraj vsak večji kraj pripravi svojo pustno povorko. Posebno pozornost posvečajo božično novoletnim in velikonočnim šegam, njihovo izvajanje pa je vezano na pripravo prostora, hrane in oblačil.

Z opravljanjem določenih del so povezane delovne šege tako v kmečkem in delavskem kot obrtniškem okolju. Njihova prisotnost v določenem kraju je odvisna od gospodar-

ske usmeritve kraja in iz nje izvirajoče poklicne strukture prebivalcev.

Nekatere šege in navade je moč šteti tudi k oblikam preživljanja prostega časa. Ta kulturna sestavina postaja še posebej zanimiva z razvojem industrije, saj je ta vplivala na drugačno razporeditev delovnega in prostega časa, s tem je nastala možnost pojava novih dejavnosti, med njimi društvena s številnimi društvi (gasilska, kulturna, športna, humanitarna društva, godbe na pihala itd.). Z industrializacijo je povezan tudi nastanek političnih društev oziroma organizacij, strank, ki so posredno vplivale na način življenja v določenem kraju.

Omenjene vsebine omogočajo spoznati določen kraj, njegov način življenja in kulturo, njegov razvoj. Predlagano shemo lahko vsak učitelj prilagodi starosti učencev in posebnostim kraja, kajti podob krajev je toliko, kot je krajev, vsak ima nekaj svojega in nekaj, kar je skupno drugim.

SUMMARY

ETHNOLOGY AND MY HOMETOWN

Karla Oder

The theme "Ethnology and my hometown" was chosen on the basis of the experience from the work with the ethnological topography of the Slovene ethnic territory for the community Ravne na Koroškem, and the experience gained in cooperation with elementary schools. I am trying to show how useful the concept of the ethnological topography is when learning about a town/place during regular lessons.

Mojca Ramšak

UDK 379.825:39

ODMIK OD KATEDRA KOT PEDAGOŠKO DOPOLNILO

Tekst govori o taborih/delavnicah kot eni od izvenšolskih aktivnosti mladih. Splošnemu delu, v katerem predstavljam namen in cilje taborov, sledi kratek vpogled v razvoj in taborov/delavnic po svetu in pri nas. Zatem predstavljam slovenske etnološke osnovnošolske tabore/delavnice, njihove pokrovitelje in raziskovane vsebine. V nadaljevanju govorim o ohranjanju etnološke kulturne dediščine na podeželju in njihovo povezavo s tabori/delavnicami, nakazujem pa tudi dve smeri, v katere učence lahko povedejo njihovi mentorji, ob tem ko se trudijo raziskati, kako bi bilo možno raziskati življenjske razmere nekega okolja. To sta tradicionalizem kot sinonim za konservativizem in pa usmeritev novih družbenih gibanj in ekološko razmišljanje.

V zvezi s konkretno pripravo taborov/delavnic navedam možne vsebine, ki so primerne za višjo stopnjo, pišem o organiziranju raziskovalnih skupin, notranji organizaciji dela na terenu, dveh prepletajočih se fazah terenskega dela; to sta strokovno-raziskovalni in družabni del, o vodenju dokumentacije, pisanju biltena in pripravi razstave.

Izvenšolske znanstvene aktivnosti mladih pomenijo velik odmik od klasičnega šolskega izobraževanja. Smoter teh aktivnosti je bil, da bi mladi razglabljali o znanosti in spoznali ter razumeli njene temeljne družbene implikacije.¹⁾

KAJ SO ETNOLOŠKI TABORI/DELAVNICE, KAKŠNA JE NJIHOVA KORISTNOST?

Etnološki tabori in delavnice uvajajo in seznanjajo udeležence s členi zaporedja etnološkega raziskovalnega dela, ki vključuje:

- postopek pridobivanja gradiva (opazovalne strategije, intervjuji, ankete ipd. na terenu, pregledovanje literature in drugih neobjavljenih virov),
- komentiranje gradiva in postavljanje trditev v opisnih predstavilih,
- urejanje dobljenih informacij s pomočjo etnološke klasifikacije,

1) Kobal Edvard, *Gibanje Znanost mladini in Slovenici: 1965 - 1985. Ljubljana 1993, str. 64*